

Tomasz Siewierski\*

# Węgry i relacje polsko-węgierskie w historiografii PRL – wybrane aspekty

Hungary and Polish-Hungarian relations in the historiography of the People's Republic of Poland – selected aspects

**Abstract:** This article aims at a panoramic presentation of the history of historiography of Hungary and Polish-Hungarian relations, during the communist period. It presents the inter-war traditions of research on this subject and the most important achievements of historians working in after war period, on the history of Central Europe. Particular emphasis was placed on the disciplines of historiography closely related to the specificity of research in the PRL: the Hungarian contemporary history, the history of Polish-Hungarian relations, military history, especially the history of World War II, and the synthesis and handbook (W. Felczak, J. Reychman). The paper discusses also work of same forgotten historians (E. Kozłowski).

**Keywords:** history of Hungary, Polish historiography of Hungary, W. Felczak, Polish-Hungarian relations

**Streszczenie:** Niniejszy artykuł jest próbą panoramicznego przedstawienia dziejów historiografii dotyczącej Węgier i relacji polsko-węgierskich w okresie PRL. W artykule zaprezentowano międzywojenne tradycje badań nad tą tematyką oraz najważniejsze osiągnięcia historyków po wojnie w zakresie historii regionu, jakim jest Europa Środkowa. Szczególny nacisk został położony na dyscypliny historiografii ściśle wiążące się ze specyfiką uprawiania nauki w PRL: historię najnowszą Węgier i relacji polsko-węgierskich oraz historię wojskową, w ramach których podejmowano badania nad II wojną światową, oraz na autorów syntetycznych i podręcznikowych (W. Felczak, J. Reychman). Przypomniano także twórczość historyków zapomnianych (E. Kozłowski).

**Słowa kluczowe:** historia Węgier, polska historiografia Węgier, W. Felczak, relacje polsko-węgierskie

## Wstęp

Historiografia minionego wieku przynosi wiele dowodów na to, że zainteresowanie historią sąsiadów było obecne w badaniach dziejopisów zarówno węgierskich, jak i polskich. Jest to zrozumiałe, ponieważ losy obu państw: Węgier i Polski łączą doświadczenia współpracy

\* Tomasz Siewierski – dr, Instytut Historii Nauki PAN, Polska, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0059-3462>, e-mail: [tsiewierski@gmail.com](mailto:tsiewierski@gmail.com).

na poziomie polityki i kultury, a ponadto bywały też okresy wspólnej historii wynikającej z licznych sojuszy politycznych i wojskowych. Z tego względu zagadnienie badań nad tematyką historii Węgier i relacji polsko-węgierskich jest niesłychanie szerokie, nawet jeśli zawężymy je do okresu półwiecza powojennej Polski.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie specyficznych cech dziejopisarstwa okresu PRL, które rzutowało na sposoby uprawiania historii Węgier i relacji polsko-węgierskich. Niewątpliwie, z ogólnych tendencji wiodących w historiografii lat 1944-1989 wyłoniły się nurty mające istotne odbicie w pracach, które nadal funkcjonują w debatach nauki historycznej, a część z nich stanowi już klasykę gatunku.

## 1. Międzywojenne tradycje: Dąbrowski, Rusjan, Pajewski, Bazyłow

Za pioniera badań nad relacjami polsko-węgierskimi w dwudziestoleciu międzywojennym możemy uznać Jana Konstantego Dąbrowskiego (1890-1965), krakowskiego historyka związanego z Uniwersytetem Jagiellońskim<sup>1</sup>. Jego naukowym debiutem była rozprawa *Kraków a Węgry w wiekach średnich*<sup>2</sup>. Po wybuchu I wojny światowej Dąbrowski wstąpił w szeregi formowanych w Krakowie Legionów Polskich. Jak podaje Krzysztof Baczkowski, „oddelegowano go do pracy w Biurze Prasowym Departamentu Wojskowego NKN. 23 listopada 1915 r. włączono go do reprezentacji Polskiej w Budapeszcie”<sup>3</sup>. Zaowocowało to częstymi wyjazdami na Węgry, a także publikacjami o charakterze publicystycznym, dotyczącymi wzajemnych relacji Polski i Węgier oraz sytuacji tego kraju w wojennej rzeczywistości, drukowanymi na łamach „Wiadomości Polskich” i „Czasu”. W czasie pobytów w Budapeszcie intensywnie pracował w miejscowych archiwach i bibliotekach. W tym okresie przygotował rozprawę o ostatnich latach Ludwika Węgierskiego<sup>4</sup>, która stała się podstawą habilitacji Dąbrowskiego w 1919 r. Wkrótce też wydał swoje najważniejsze dzieło związane z tematyką węgierską:

1 A. Śródka, *Uczeni polscy XIX-XX stulecia*, t. 1, Warszawa 1994, s. 343-345.

2 J. Dąbrowski, *Kraków a Węgry w wiekach średnich*, „Rocznik Krakowski” 1991, t. 13, s. 187-250.

3 K. Baczkowski, *Jan Dąbrowski*, [w:] *Złota księga Wydziału Historycznego. Uniwersytet Jagielloński*, red. J. Dybiec, Kraków 2000, s. 325.

4 J. Dąbrowski, *Ostatnie lata Ludwika Wielkiego 1370-1382*, Kraków 1918.

*Władysław I Jagiellończyk na Węgrzech 1440-1444*<sup>5</sup>. Warto też wspomnieć o popularnej książce Dąbrowskiego poświęconej Węgrom<sup>6</sup>. Na liczącą przeszło dwieście stron publikację składa się osiem rozdziałów, które dotyczą m.in. warunków geograficznych, historii, ekonomii, etnografii, kultury, polityki, a także relacji polsko-węgierskich. Mimo że tematyka węgierska była głównym polem badań Dąbrowskiego, nikt z grona jego uczniów jej nie kontynuował. Wyjątkiem była Krystyna Pieradzka (1908-1986), która w 1935 r. opublikowała rozprawę *Handel Krakowa z Węgrami w XVI w.*<sup>7</sup>, ale wypada dodać, że w późniejszym okresie do tej tematyki nie powracała<sup>8</sup>.

Podczas gdy w ośrodku krakowskim badania nad historią Węgier dotyczyły głównie wieków średnich, w tym samym czasie w Warszawie nastąpiło ożywienie w zakresie czasów nowożytnych. Jednym z wielu zainteresowań Marcelego Handelsmana (1882-1945) były sprawy narodowościowe, czego owocem była opublikowana w 1924 r. praca *Rozwój narodowości nowoczesnej*<sup>9</sup>. Handelsman odniósł się głównie do spraw narodów Włoch, Polski i Francji, jednak dzieło to dało początek dalszym badaniom, które kontynuowali jego uczniowie. Spośród kilku seminariów, które Handelsman prowadził w murach Uniwersytetu Warszawskiego, jedno dotyczyło historii XIX wieku. Tutaj powstała praca doktorska *Polacy i sprawa polska na Węgrzech w roku 1848-1849*, której autorem był Lucjan Rusjan (1904-1945)<sup>10</sup>. Choć praca została opublikowana<sup>11</sup>, to przedwczesna śmierć autora nie pozwoliła na kontynuację tej tematyki.

Również w Warszawie, lecz na seminarium Oskara Haleckiego (1891-1973), pracował Janusz Pajewski (1907-2003), kojarzony głównie z ośrodkiem poznańskim – wieloletni profesor Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. Tematyka węgierska zajmuje niewiele miejsca w ogromnym dorobku Haleckiego, ale warto wymienić wydaną w przededniu wybuchu II wojny światowej rozprawę dotyczącą Wła-

5 Idem, *Władysław I Jagiellończyk na Węgrzech (1440-1444)*, Warszawa 1922.

6 Idem, *Węgry*, Kraków 1924.

7 K. Pieradzka, *Handel Krakowa z Węgrami w XVI w.*, Kraków 1935.

8 J. Wyrozumski, *Pieradzka Krystyna*, [w:] *Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994, s. 403.

9 M. Handelsman, *Rozwój narodowości nowoczesnej*, oprac. T. Łepkowski, wyd. II, Warszawa 1973.

10 M. Janowski, *Lucjan Rusjan*, [w:] *Słownik historyków polskich...*, s. 453-454.

11 L. Rusjan, *Polacy i sprawa węgierska na Węgrzech w roku 1848-1849*, Warszawa 1934.

dysława Warneńczyka<sup>12</sup>, która była ciekawą polemiką z twórczością Jana Dąbrowskiego. Janusz Pajewski w 1925 r. rozpoczął studia na Uniwersytecie Warszawskim. W ciągu paru lat zdołał przygotować kilka ważnych rozpraw, które dotyczyły stosunków polsko-węgiersko-tureckich w XVI wieku<sup>13</sup>. Jak zauważa Tomasz Schramm, Pajewski w połowie lat 30. odszedł od XVI wieku i podjął badania nad historią najnowszą, co było wyrazem zainteresowań z lat gimnazjalnych przyszłego profesora<sup>14</sup>.

Na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie na seminarium Kazimierza Zakrzewskiego (1900-1941) rozprawę doktorską pt. *Starania Stefana Batorego o koronę polską* przygotował i zdołał w 1939 r. obronić Ludwik Bazyłow (1915-1985)<sup>15</sup>. Została ona opublikowana jedynie fragmentarycznie już po wojnie<sup>16</sup>. Bazyłow debiutował w 1937 r. na łamach „Kwartalnika Historycznego”, gdzie ogłosił recenzję pracy Endre Veressa *Báthory István király*<sup>17</sup>. Jednak w drugiej połowie lat 40. Ludwik Bazyłow niemal całkowicie porzucił badania nad tematyką węgierską, stając się czołowym historykiem Rosji. Do pasji z lat studenckich powrócił jeszcze w 1967 r., publikując monografię *Siedmiogród a Polska 1576-1613*<sup>18</sup>.

## 2. Węgry w badaniach nad Europą Środkowo-Wschodnią

Powojenne dziejopisarstwo w pierwszym dwudziestoleciu w istotnym stopniu charakteryzuje znaczny wzrost zainteresowań historyków dziejami gospodarczymi. Rozwój badań nad przeszłością ekonomiczną nabierał tempa od lat początku 50., a hossa utrzymywała się przynajmniej do pierwszej połowy lat 70. Powodów tego zjawiska było kilka, lecz dominuje przekonanie, że historia gospodarcza była dyscypliną,

12 O. Halecki, *Nowe uwagi krytyczne o wyprawie warneńskiej*, „Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Polskiej Akademii Umiejętności” 1939, seria 2, t. 70, nr 5.

13 J. Pajewski, *Stosunki polsko-węgierskie i niebezpieczeństwo tureckie w latach 1516-1526*, Warszawa 1930; idem, *Węgierska polityka Polski w połowie XVI wieku (1540-1571)*, Kraków 1932; idem, *Turcja wobec elekcji Batorego*, Kraków 1935.

14 T. Schramm, *Profesor Janusz Pajewski*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne” 2002, z. 2, s. 10.

15 Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Akta Ludwika Bazyłowa, sygn. 8178.

16 L. Bazyłow, *Starania Stefana Batorego o koronę polską*, „Nauka i Sztuka” 1947, t. 7, s. 70-120.

17 Idem, rec.: E. Veress, *Báthory István király*, „Kwartalnik Historyczny” 1938, z. 1, s. 69-70.

18 Idem, *Siedmiogród a Polska 1576-1613*, Warszawa 1967.

która jako jedyna pozwalała na twórcze i uczciwe intelektualne wykorzystanie obowiązujących wówczas zasad marksizmu<sup>19</sup>. Trudno byłoby wskazać szczegółowe prace monograficzne polskich historyków dotyczące dziejów gospodarczych Węgier. Tematyka ta była jednak obecna w twórczości badaczy podejmujących zagadnienia historii gospodarczej Polski, nie da się bowiem skutecznie badać ekonomicznej przeszłości takiego czy innego kraju, nie wychodząc poza ściśle określone granice polityczne. W tych warunkach szybko zaczęły rozwijać się badania nad historią Europy Środkowej, zwłaszcza w okresie późnego średniowiecza i czasach wczesnonowożytnych. Nurt ten jest obrazowany dorobkiem Mariana Małowista (1909-1988). U podstaw jego badań nad historią powszechną stało pytanie o przyczyny zacofania gospodarczego Polski względem Zachodu. Z tego założenia zrodziło się szereg prac o wielkim rozmachu geograficznym: obejmujących państwa nadbałtyckie, iberyjskie i Afrykę Zachodnią, a także basen Morza Czarnego i Azję Środkową. W perspektywie badań nad procesami gospodarczymi wyłania się także koncepcja regionu Europy Środkowo-Wschodniej, którą Marian Małowist wyłożył w swym dziele *Wschód a Zachód Europy w XIII-XVI wieku. Konfrontacja struktur społeczno-gospodarczych*<sup>20</sup> i niezwykle ważnym artykule, opublikowanym już pośmiertnie, pt. *Podziały gospodarcze i polityczne w Europie w średniowieczu i w dobie wczesnej nowożytności*<sup>21</sup>. Koncepcje Małowista twórczo rozwijali jego uczniowie, także zajmujący się, zwłaszcza w początkowych okresach karier naukowych, historią gospodarczą. Z punktu widzenia tematyki węgierskiej warto podkreślić dorobek Henryka Samsonowicza (ur. 1930) i Antoniego Mączaka (1928-2003). Tematyka węgierska zajmuje istotne miejsce w eseistycznej pracy Samsonowicza pt. *Północ – południe*<sup>22</sup>, zawierającej konkurencyjną wizję podziału Europy wobec linii równoleżnikowej. W przypadku twórczości Mączaka szczególnie warta odnotowania jest jego praca

19 T. Siewierski, *Popularność badań nad dziejami gospodarczymi jako fenomen polskiej historiografii lat 1949-1956. Próba nakreślenia przyczyn zjawiska*, [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2010. Referaty*, red. N. Jarska, T. Kozłowski, Warszawa 2011, s. 155-162.

20 M. Małowist, *Wschód a Zachód Europy w XIII-XVI wieku. Konfrontacja struktur społeczno-gospodarczych*, Warszawa 1973.

21 Idem, *Podziały gospodarcze i polityczne w Europie w średniowieczu i w dobie wczesnej nowożytności*, „Przegląd Historyczny” 1991, z. 2, s. 233-244.

22 H. Samsonowicz, *Północ – południe*, Wrocław 1999.

*Rządzący i rządzi*<sup>23</sup>, gdzie sporo miejsca poświęca monarchii Anegawenów w XIV wieku.

Z tego nurtu wyłania się perspektywa szersza, już *de facto* sygnalizowana przy pracy Samsonowicza, to jest w ogóle rozwój badań nad historią Europy Środkowej i Środkowo-Wschodniej, uwzględniających rolę Polski i Węgier w regionie. Od końca lat 60. badania na tym polu prowadził Jerzy Tomaszewski (1930-2014), który był autorem studiów monograficznych poświęconych głównie Czechom i Bułgarii, ale też podejmował szerszą refleksję nad historią całego regionu, z uwzględnieniem Węgier<sup>24</sup>. Warto też wspomnieć Wiesława Balceraka (ur. 1934), z nieistniejącego już Instytutu Krajów Socjalistycznych Polskiej Akademii Nauk, autora monografii pt. *Powstanie państw narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej*, opublikowanej w 1974 r.<sup>25</sup>

### 3. Węgry w historiografii dziejów najnowszych

Przechodząc do kolejnego zagadnienia, trzeba wspomnieć o warunkach politycznych, które miały wpływ na historiografię PRL dotyczącą XX wieku, a w szczególności – okresu powojennego. Ponieważ Węgry, tak jak i Polska, na skutek pojałtańskiego układu znalazły się w ramach tego samego „sojuszu”, wykładnia historii najnowszej obu państw wyglądała podobnie. Jednym z zadań polityki historycznej PRL było przybliżenie współczesnej historii bratnich krajów.

Jedną z ciekawszych i bardziej znaczących prób opisanie powojennego ładu politycznego w pierwszym dziesięcioleciu powojennym, dość szeroko uwzględniającą sytuację Węgier, podjęła Maria Turlej-

23 A. Mączak, *Rządzący i rządzi. Władza i społeczeństwo w Europie wczesnonowożytnej*, Warszawa 1986.

24 J. Tomaszewski, *Gospodarka krajów Europy Środkowej i Południowo-wschodniej w latach międzywojennych*, [w:] *Dyktatury w Europie Środkowo-wschodniej 1918-1939. Konferencja naukowa w Instytucie Historii Polskiej Akademii Nauk 2-3 XII 1971*, red. J. Żarnowski, Wrocław 1973, s. 63-82; Z. Landau, J. Tomaszewski, *Spółeczno-ekonomiczne problemy państw Europy Środkowej i Południowo-wschodniej w latach międzywojennych*, „Człowiek i Światopogląd” 1973, nr 8, s. 203-227; J. Tomaszewski, *Europa Środkowa i Południowo-wschodnia: cechy charakterystyczne i granice regionu*, „Ekonomia” 1976, z. 36, s. 129-139; Z. Sládek, J. Tomaszewski, *Próby integracji gospodarczej Europy środkowej i południowo-wschodniej w latach dwudziestych XX wieku*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1979, s. 1-23; i idem, *Próby integracji gospodarczej Europy środkowej i południowo-wschodniej w latach trzydziestych XX wieku*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1919, z. 3, s. 377-401.

25 W. Balcerak, *Powstanie państw narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 1994.



ska (1918-2004) w książce *Zapis pierwszej dekady 1945-1954*<sup>26</sup>, wydanej w 1972 r. Doniosłość pracy polegała przede wszystkim na tym, że była to pierwsza próba opracowania tematu, która spotkała się z ostrą reakcją władz PRL. Mimo że książka została zaakceptowana przez cenzurę i trafiła na półki księgarń, szybko zadecydowano (z niejasnych do dziś przyczyn) o wycofaniu nakładu ze sprzedaży. Egzemplarze biblioteczne na lata zaś trafiły do cimeliów.

W tym samym roku ukazała się praca *Rewolucje ludowe w Europie 1939-1948*<sup>27</sup> Norberta Kołomejczyka (1930-1994), w której autor przedstawił przemiany ustrojowe państw bloku sowieckiego. Publikacja była podstawą przewodu habilitacyjnego Kołomejczyka<sup>28</sup>. W kolejnych latach wraz z Adamem Koseskim (ur. 1939) opublikował dwuczęściową syntezę powojennej historii państw „demokracji ludowej”<sup>29</sup>. Ostatnią pracę historyka w zakresie interesującej nas problematyki stanowi książka będąca doktrynerskim wykładem dziejów Węgierskiej Republiki Ludowej. Publikacje Kołomejczyka, zwłaszcza te dotyczące historii wojennej i powojennej Europy (choć także i te na temat dziejów Polski – np. biografia Pawła Findera), były pisane z pozycji funkcjonariusza partyjnego, pracownika Komitetu Centralnego PZPR: w latach 1957-1971 Zakładu Historii Partii przy KC PZPR, następnie, aż do przejścia na emeryturę w 1988 r., Centralnego Archiwum KC PZPR<sup>30</sup>.

Historykiem, który dziejami najnowszymi Węgier zajmował się przed dwie dekady (lata 70. i 80.), był Jerzy Robert Nowak (ur. 1940). W pierwszej połowie lat 70. był pracownikiem Ambasady PRL w Budapeszcie. Jego dorobek (prace wydane w okresie PRL) jest dość różnorodny. Najnowszej historii Węgier poświęcił bowiem kilka prac popularnych, choć stworzył także kilka monografii naukowych. W 1980 r. opublikował książkę *Węgry bliskie i nie znane*<sup>31</sup>, w której w sposób syntetyczny omówił epizody wspólnej historii Węgrów i Po-

26 M. Turlejska, *Zapis pierwszej dekady 1945-1954*, Warszawa 1972.

27 N. Kołomejczyk, *Rewolucje ludowe w Europie 1939-1948*, Warszawa 1973.

28 Archiwum Akt Nowych, Archiwum Szkół Partyjnych, Akta przewodu habilitacyjnego Norberta Kołomejczyka, sygn. 57/5.

29 N. Kołomejczyk, A. Koseski, *Europejskie państwa socjalistyczne 1948-1960*, Warszawa 1977; iidem, *Europejskie państwa socjalistyczne 1960-1975*, Warszawa 1984.

30 Archiwum Akt Nowych, Centralne Archiwum KC PZPR, Teczka osobowa Norberta Kołomejczyka, sygn. XXIII-536.

31 J. R. Nowak, *Węgry bliskie i nie znane*, Warszawa 1980.

laków, a także przybliżył polskiemu czytelnikowi węgierską literaturę piękną. Ta eseistyczna pozycja, napisana z pasją, pozbawiona jest rażącego charakteru politycznego. Niestety nie da się tego powiedzieć o naukowych pozycjach Jerzego Roberta Nowaka<sup>32</sup>. Te prace, bogate w materiał faktograficzny, publikowane w warunkach cenzury, niewiele odbiegają politycznie od przywołanej wcześniej książki Norberta Kołomejczyka. Na tym tle pozytywnie wyróżnia się opublikowana w 1988 r. książka *Węgry: burzliwe lata 1953-1956*. Jest to chyba pierwsza w historiografii PRL próba zobiektywizowanego spojrzenia na wydarzenia poprzedzające rewolucję 1956 r.

## 4. Hungarystyczne pasje Wacława Felczaka

Artykuł o Węgrzech w polskiej historiografii byłby więcej niż niepełny, gdyby nie pojawiło się w nim nazwisko Wacława Felczaka (1916-1993). Jego badania nad dziejami Węgrów miały bez wątpienia największe znaczenie dla rozwoju polskiego dziejopisarstwa w zakresie hungarystyki, głównie z tego względu, że prowadziły do przygotowania pierwszej syntezy dziejów tego kraju. Obecnie, gdy mowa o relacjach polsko-węgierskich, nazwisko Felczaka prędzej czy później musi się pojawić, jednak to nie jego naukowa działalność stanowi główne źródło pamięci, lecz jego zaangażowanie polityczne i cena, jaką przyszło mu za nie zapłacić. Tę stronę życiorysu Wacława Felczaka gruntownie zbadał i opisał Wojciech Frazik<sup>33</sup>.

W 1934 r. Felczak rozpoczął studia na Uniwersytecie Poznańskim i niemal od razu, zainspirowany przez Andrzeja Wojtkowskiego (1891-1975), rozpoczął badania nad dziejami węgierskimi<sup>34</sup>. Po ukończeniu studiów w 1938 r. zdołał opublikować fragment pracy magisterskiej na łamach „Roczników Historycznych”<sup>35</sup> – był to artykuł *Nastroje Wiel-*

32 Idem, *Stanowisko Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej w kwestii porozumienia narodowego: (doświadczenia i perspektywy)*, Warszawa 1983; idem, *Węgry. Trudne lata 1949-1956*, Warszawa 1981; idem, *Węgry 1939-1974*, Warszawa 1971; idem, *Węgry: wychodzenie z kryzysu 1956*, Warszawa 1984; idem, *Geneza i pierwsze lata demokracji ludowej na Węgrzech 1944-1948*, Warszawa 1987.

33 W. Frazik, *Emisariusz wolnej Polski. Biografia polityczna Wacława Felczaka (1916-1993)*, Kraków 2013.

34 E. Orman, *Wacław Felczak*, [w:] *Złota księga Wydziału Historycznego...*, s. 518.

35 Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Akta Wacława Felczaka, sygn. 9224, k. 71.



*kopolski wobec rewolucji węgierskiej 1848-1849*<sup>36</sup>, a następnie przez niemal dwadzieścia lat nie mógł publikować (osiem lat z tego spędził w stalinowskim więzieniu). Dopiero po 1956 r. jego teksty publicystyczne można było przeczytać w „Tygodniku Powszechnym”, a recenzje m.in. na łamach „Przeglądu Historycznego” czy „Kwartalnika Historycznego”. W 1958 r. rozpoczął pracę na Uniwersytecie Jagiellońskim jako asystent Henryka Wereszyckiego (1898-1990) i przygotował rozprawę doktorską pt. *Węgierska polityka narodowościowa przed powstaniem 1848 roku*, którą obronił w 1962 r. Jej promotorem był rzecz jasna Wereszycki<sup>37</sup>. Rozprawa dwa lata później została wydrukowana<sup>38</sup>. W 1966 r. wydał syntezę historii Węgier w ramach serii *Historie Krajów i Narodów* edytowanej przez Ossolineum<sup>39</sup>. Ta praca nie tylko przyniosła mu popularność wśród czytelników, ale też ugruntowała jego pozycję jako jednego z najpoważniejszych badaczy historii Węgier. Wysoko ocenił ją Endre Kovács (1911-1985), mówiąc, iż jest to najlepsza synteza dziejów węgierskich napisana przez zagranicznego historyka<sup>40</sup>. W 1983 r. praca doczekała się drugiego wydania<sup>41</sup>. Dwa lata później wydał kolejną monografię<sup>42</sup>, która stała się podstawą jego habilitacji (warto zwrócić uwagę, że jednym z czterech recenzentów dorobku Felczaka był Endre Kovács, pozostałymi zaś Jan Reychman, Henryk Wereszycki i Józef Buszko)<sup>43</sup>. Ważną publikacją w dziedzinie popularyzacji relacji polsko-węgierskich była książka napisana wspólnie z Andrzejem Fischingerem (odpowiedzialnym za część ilustracyjną) *Polska – Węgry, tysiąc lat przyjaźni*<sup>44</sup>. Publikacja formalnie stanowiła katalog prezentowanej wówczas na Wawelu wystawy pod tym samym tytułem<sup>45</sup>. Prace Wacława Felczaka zajmują bardzo ważne

36 W. Felczak, *Nastroje Wielkopolski wobec rewolucji węgierskiej w r. 1848-1849*, „Roczniki Historyczne” 1938, s. 306-318.

37 Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Akta Wacława Felczaka, sygn. 9224, k. 12.

38 W. Felczak, *Węgierska polityka narodowościowa przed powstaniem 1848 roku*, Wrocław 1964.

39 Idem, *Historia Węgier*, Wrocław 1966.

40 E. Orman, *Wacław Felczak...*, s. 520.

41 W. Felczak, *Historia Węgier*, wyd. II, Wrocław 1983.

42 Idem, *Uгода węgiersko-chorwacka 1868 roku*, Wrocław 1969.

43 Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Akta Wacława Felczaka, sygn. 9224.

44 W. Felczak, A. Fischinger, *Polska – Węgry, tysiąc lat przyjaźni*, Warszawa – Budapeszt 1979.

45 A. Centarowicz, „*Pisane sercem węgierskim, a duszą słowiańską*”. *Twórczość naukowa Wacława Felczaka*, [w:] *Jan Wacław Felczak 1916-1993. Materiały z Posiedzenia Naukowego PAU w dniu 13 czerwca 2003 r.*, Kraków 2007, s. 48.

miejsce w dziejach polskiej historiografii dotyczącej Europy Środkowej i Południowej. Poza Węgry, interesował się też historią krajów bałkańskich – wspólnie z Tadeuszem Wasilewskim napisał syntezę dziejów Jugosławii<sup>46</sup>.

## 5. Zapomniani historycy dziejów Węgier: Reychman, Kozłowski

Jan Reychman (1910-1975) był z pewnością jednym z najbardziej oryginalnych polskich historyków XX wieku. Trudno jego działalność naukową powiązać z którąś ze szkół historycznych, czy jakąś wiodącą tendencją w dziejopisarstwie. Studia historyczne ukończył na Uniwersytecie Warszawskim, gdzie w 1933 r. obronił pracę magisterską pt. *Działania dyplomatyczne Insurekcji Kościuszkowskiej*, napisaną pod kierunkiem płk. Wacława Tokarza<sup>47</sup>. Największą pasją Reychmana od czasów studenckich była orientalistyka, którą studiował przed wojną zarówno na Uniwersytecie Warszawskim, jak i w Instytucie Wschodnim<sup>48</sup>. Na zainteresowanie tematyką węgierską mogły wpłynąć doświadczenia wojenne. Jak podaje Aleksander Dubiński, autor nekrologu Reychmana, „Lata wojny spędził J. Reychman na Węgrzech, gdzie brał czynny udział w życiu polskiej emigracji, ogłaszając szereg artykułów publicystycznych z dziedziny historii w piśmie uchodźczym «Wieści Polskie». Po powrocie do Warszawy rozpoczął pracę w katedrze turkologii na Uniwersytecie Warszawskim i tam wkrótce doktoryzował się na podstawie rozprawy pt. *Znajomość i nauczanie języków orientalnych w Polsce XVIII wieku*”<sup>49</sup>. Od tego czasu był skoncentrowany na orientalistyce i tej tematyki dotyczy gros jego prac. Jako hungarysta Jan Reychman został raczej zapomniany. W 1954 r. opublikował pionierski podręcznik pt. *Dzieje Węgier*<sup>50</sup>. Była to pierwsza od przeszło półwiecza próba syntetycznego ujęcia historii Węgier (wcześniej dokonał tego Justyn Feliks Gajsler<sup>51</sup>). Reychman wydał w okresie po-

46 W. Felczak, T. Wasilewski, *Historia Jugosławii*, Wrocław 1985.

47 Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego, Akta Jana Reychmana, KEM 3274.

48 A. Dubiński, *Jan Reychman – uczonec, pedagog, popularyzator nauki*, „Przegląd Orientalistyczny” 1975, nr 1, s. 5.

49 Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Akta Jana Reychmana, sygn. 4986.

50 J. Reychman, *Dzieje Węgier*, Warszawa 1954.

51 J. F. Gajsler, *Dzieje Węgier w zarysie*, t. 1-3, Warszawa 1898-1902.

wojennym kilka studiów dotyczących dziejów Węgier. Na szczególne podkreślenie zasługuje praca *Ze stosunków kulturalnych polsko-węgierskich w epoce Oświecenia*<sup>52</sup>. Pod jego redakcją ukazał się także tom poświęcony historii literackich i kulturalnych relacji Polski i Węgier<sup>53</sup>. Reychman był również redaktorem naczelnym słowników polsko-węgierskich i węgiersko-polskich.

Zapomnianym i chyba też niedocenionym historykiem jest Eligiusz Kozłowski (1924-1987). Warto pamiętać o nim jako o autorze prac, które z punktu widzenia relacji polsko-węgierskich w XIX wieku mają kolosalne znaczenie. Kozłowski był absolwentem Uniwersytetu Jagiellońskiego, gdzie w 1949 r. obronił pracę magisterską *Polityka księcia Adama Czartoryskiego w Serbii*, napisaną pod kierunkiem Henryka Mościckiego (1880-1952)<sup>54</sup>. Kozłowski kontynuował studia na seminarium Mościckiego (był także pod wpływem intelektualnym wspomnianego już badacza dziejów Węgier Jana Dąbrowskiego<sup>55</sup>) i w 1952 r. obronił rozprawę doktorską pt. *Generał Zachariasz Józef Bem 1794-1850*<sup>56</sup>. W tym samym roku Mościcki jednak zmarł, a Kozłowski przez parę lat nie mógł uzyskać zatrudnienia w instytucjach naukowych (przez kilka miesięcy był np. pracownikiem bazy transportowej w Przedsiębiorstwie Budowy Huty im. Lenina)<sup>57</sup>. Sytuacja zmieniła się dopiero wtedy, gdy związał się z Instytutem Historii PAN w Krakowie, przede wszystkim zaś z Redakcją Polskiego Słownika Biograficznego. Wracając jednak do dysertacji doktorskiej Kozłowskiego, nie prędko ukazała się ona drukiem, co można wiązać z problemami zawodowymi autora i barierami wynikającym z działalności cenzury. Opublikowana została dopiero w 1958 r. w stosunkowo niewielkim jak na owe czasy nakładzie<sup>58</sup>. Okres między obroną pracy a jej publikacją miał też spore znaczenie w przypadku tematu, jakim była biografia Józefa Bema, równolegle bowiem swoją opowieść o ży-

52 J. Reychman, *Ze stosunków kulturalnych polsko-węgierskich w epoce Oświecenia*, Warszawa 1960.

53 *Studia z dziejów polsko-węgierskich stosunków literackich i kulturalnych*, red. J. Reychman, Wrocław 1969.

54 Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Akta Eligiusza Kozłowskiego, sygn. 10450, k. 111-112.

55 W. Saletra, *Prof. dr hab. Eligiusz Kozłowski*, „Studia Kieleckie. Seria historyczna”, 1998, nr 3, s. 127.

56 *Ibidem*, k. 172.

57 Archiwum Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk, Akta Eligiusza Kozłowskiego, sygn. 2/252.

58 Książka ukazała się w nakładzie 1000 egzemplarzy, co na owe czasy, uwzględniając nośną tematykę publikacji, było ilością znikomą.

ciu generała pisał w Budapeszcie Endre Kovács. Wiemy też, że obaj historycy, Kozłowski i Kovács, utrzymywali ze sobą kontakt i wzajemnie cenili swoje osiągnięcia (co nie tak często zdarza się w przypadku takiej zbieżności zainteresowań)<sup>59</sup>. Praca Kovácsa ukazała się jednak wcześniej, bo w roku w 1954. Kozłowski był więc skądinąd w uprzywilejowanej sytuacji, gdyż mógł z niej skorzystać w trakcie przygotowywania do druku swojej rozprawy. Opublikował też recenzję książki węgierskiego kolegi<sup>60</sup>. Pod koniec życia wydał także pracę *Legion Polski na Węgrzech 1848-1849*<sup>61</sup>, która opowiada o polskim wkładzie w walce o niepodległość Węgier w czasie Wiosny Ludów.

## 6. Drugowojenne epizody w historiografii wojskowej

Dziejopisarstwo wojskowe, w tym także w okresie PRL, stanowi swojego rodzaju enklawę. O jego specyfice decydowała odrębność instytucjonalna i podległość armii. Warto więc osobno spojrzeć na działalność Wojskowego Instytutu Historycznego im. Wandy Wasilewskiej (podlegającego Głównemu Zarządowi Politycznemu WP) i twórczości pomieszczonej w wydawanym przez WIH periodyku „Wojskowy Przegląd Historyczny”.

Uwagę zwraca tu przede wszystkim artykuł Stanisława Okęckiego (1908-1991) pt. *Z dziejów ruchu oporu na Węgrzech w okresie drugiej wojny światowej, 1941-1945*<sup>62</sup>. Autor, generał brygady, był wówczas szefem Katedry Historii Sztuki Wojennej Akademii Sztabu Generalnego. Bez wątpienia należy do historyków zapomnianych, podobnie jak placówka, którą kierował. Okęcki nie był zawodowym historykiem. Był przede wszystkim działaczem partii komunistycznej (od 1927 r. członek Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi). Od 1934 r. przebywał w Związku Sowieckim, gdzie pracował m.in. jako publicysta i nauczyciel. Do Polski powrócił wraz z 1 Armią Wojska Polskiego gen. Berlin-

59 J. Snopek, *Posłowie*, [w:] I. Kovacs, *Józef Bem, bohater wiecznych nadziei*, przeł. M. Snopek, Warszawa 2002, s. 253.

60 E. Kozłowski, *Bohater dwóch narodów*, [rec.: E. Kovacs, *József Bem*, Budapeszt 1954], „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1957, nr 4, s. 380-389.

61 E. Kozłowski, *Legion Polski na Węgrzech 1848-1849*, Warszawa 1983.

62 S. Okęcki, *Z dziejów ruchu oporu na Węgrzech w okresie drugiej wojny światowej, 1941-1945*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1960, nr 2, s. 176-213.

ga<sup>63</sup>. Jednym z głównych zainteresowań badawczych Okęckiego była problematyka udziału cudzoziemców w polskim ruchu oporu (czemu poświęcił jedną ze swoich poważniejszych monografii<sup>64</sup>), podobnie jak zagadnienie udziału Polaków w ruchach antyhitlerowskich w innych krajach (m.in. w Grecji). Był współredaktorem pracy na ten drugi temat, w którym studium poświęcone polskim uchodźcom na Węgrzech w czasie II wojny światowej napisał płk Witold Biegański (1925-1988)<sup>65</sup>. Biegański był historykiem wojskowym związanym z Wojskowym Instytutem Historycznym, specjalizującym się w problematyce II wojny światowej na Zachodzie, szczególnie wnikliwie penetrującym zagadnienia związane z polską armią we Francji<sup>66</sup>. Tematyka węgierska była również obecna w jego twórczości naukowej<sup>67</sup>.

## Podsumowanie

Niniejszy szkic nie wyczerpuje oczywiście szerokiego zagadnienia, jakim jest problematyka zawarta w tytule. Lista publikacji, które wzbogaciły wiedzę historyków i czytelników na temat Węgier i relacji polsko-węgierskich na przestrzeni 45-letniej historii Polski Ludowej, jest bardzo długa<sup>68</sup>. Wymienione wyżej nisze instytucjonalne (partia, wojsko) oraz główne nurty badawcze obrazują zjawiska w historiografii PRL wiodące lub wyjątkowe. Na osobne studium zasługuje tematyka węgierska obecna na łamach wydawnictw „drugiego obiegu”, natomiast sztuczne i zdecydowanie uszczuplające byłoby sprowadzenie

63 Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego, Centralna Komisja Kwalifikacyjna dla Pracowników Nauki, Akta Stanisława Okęckiego w sprawie nadania tytułu profesora nadzwyczajnego, sygn. 3481.

64 S. Okęcki, *Cudzoziemcy w polskim ruchu oporu 1939-1945*, Warszawa 1975.

65 W. Biegański, *Uchodźcy polscy na Węgrzech w latach 1939-1945*, [w:] *Antyhitlerowska działalność Polaków na Węgrzech i Bałkanach*, red. W. Góra, S. Okęcki, Warszawa 1971.

66 CAW, Wojskowa Akademia Polityczna, Akta przewodu habilitacyjnego Witolda Biegańskiego, sygn. 172.1.748.

67 W. Biegański, *Polscy uchodźcy na Węgrzech w latach 1939-1945*, „Biuletyn Informacyjny WIH” 1968, z. 1, s. 29-36; idem, *Polska emigracja na Węgrzech w latach 1939-1940. Rola emigracji wojennej*, „Najnowsze Dzieje Polski 1939-1945” 1968, t. 12, s. 39-64; idem, *Konspiracja polska na Węgrzech w latach II wojny światowej*, [w:] *Studia z historii postępowych i internacjonalistycznych kontaktów polsko-węgierskich*, red. I. Lagzi, Warszawa 1978, s. 200-207.

68 Na szczególne uwzględnienie zasługują także badania Krzysztofa Baczkowskiego (ur. 1938), Karola Olejnika (ur. 1938), Barłomieja Szyndlera (1938-2011), Macieja Koźmińskiego (ur. 1937).

jej wyłącznie do historiografii. Z pewnością wiele wątków zasługuje na rozwinięcie, uzupełnienie i kontynuację.

## Bibliografia

- Baczkowski K., *Jan Dąbrowski*, [w:] *Złota księga Wydziału Historycznego. Uniwersytet Jagielloński*, red. J. Dybiec, Kraków 2000, s. 324-333.
- Balcerak W., *Powstanie państw narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 1994.
- Bazyłow L., rec.: E. Veress, *Báthory István király*, „Kwartalnik Historyczny” 1938, z. 1, s. 69-70.
- Bazyłow L., *Siedmiogród a Polska 1576-1613*, Warszawa 1967.
- Bazyłow L., *Starania Stefana Batorego o koronę polską*, „Nauka i Sztuka” 1947, t. 7, s. 70-120.
- Biegański W., *Konspiracja polska na Węgrzech w latach II wojny światowej*, [w:] *Studia z historii postępowych i internacjonalistycznych kontaktów polsko-węgierskich*, red. I. Lagzi, Warszawa 1978, s. 200-207.
- Biegański W., *Polscy uchodźcy na Węgrzech w latach 1939-1945*, „Biuletyn Informacyjny WIH” 1968, z. 1, s. 29-36.
- Biegański W., *Polska emigracja na Węgrzech w latach 1939-1940. Rola emigracji wojennej*, „Najnowsze Dzieje Polski 1939-1945” 1968, t. 12, s. 39-64.
- Biegański W., *Uchodźcy polscy na Węgrzech w latach 1939-1945*, [w:] *Antyhitlerowska działalność Polaków na Węgrzech i Bałkanach*, red. W. Góra, S. Okęcki, Warszawa 1971, s. 5-51.
- Brzezińska A., *Spór o średniowiecze. Z rozważań nad tożsamością kulturową Europy*. Jacques Le Goff, Jerzy Kłoczowski, Aaron Guriewicz, Łódź 2018.
- Centarowicz A., „*Pisane sercem węgierskim, a duszą słowiańską*”. *Twórczość naukowa Wacława Felczaka*, [w:] *Jan Wacław Felczak 1916-1993. Materiały z Posiedzenia Naukowego PAU w dniu 13 czerwca 2003 r.*, Kraków 2007, s. 39-49.
- Dąbrowski J., *Kraków a Węgry w wiekach średnich*, „Rocznik Krakowski” 1911, t. 13, s. 187-250.
- Dąbrowski J., *Ostatnie lata Ludwika Wielkiego 1370-1382*, Kraków 1918.
- Dąbrowski J., *Węgry*, Kraków 1924.
- Dąbrowski J., *Władysław I Jagiellończyk na Węgrzech (1440-1444)*, Warszawa 1922.
- Dubiński A., *Jan Reychman – uczyony, pedagog, popularyzator nauki* „Przeгляд Orientalistyczny” 1975, nr 1, s. 5-11.
- Felczak W., Fischinger A., *Polska – Węgry, tysiąc lat przyjaźni*, Warszawa – Budapeszt 1979.
- Felczak W., *Historia Węgier*, Wrocław 1966.
- Felczak W., *Historia Węgier*, wyd. II, Wrocław 1983.
- Felczak W., *Nastroje Wielkopolski wobec rewolucji węgierskiej w r. 1848-1849*, „Roczniki Historyczne” 1938, s. 306-318.



- Felczak W., *Uгода węgiersko-chorwacka 1868 roku*, Wrocław 1969.
- Felczak W., Wasilewski T., *Historia Jugosławii*, Wrocław 1985.
- Felczak W., *Węgierska polityka narodowościowa przed powstaniem 1848 roku*, Wrocław 1964.
- Frazik W., *Emisariusz wolnej Polski. Biografia polityczna Wacława Felczaka (1916-1993)*, Kraków 2013.
- Gajsler F. J., *Dzieje Węgier w zarysie*, t. 1-3, Warszawa 1898-1902.
- Halecki O., *Nowe uwagi krytyczne o wyprawie warneńskiej*, „Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Polskiej Akademii Umiejętności” 1939, seria 2, t. 70, nr 5.
- Handelsman M., *Rozwój narodowości nowoczesnej*, oprac. T. Łepkowski, wyd. II, Warszawa 1973.
- Janowski M., *Lucjan Rusjan*, [w:] *Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994, s. 453-454.
- Kołomejczyk N., Koseski A., *Europejskie państwa socjalistyczne 1948-1960*, Warszawa 1977.
- Kołomejczyk N., Koseski A., *Europejskie państwa socjalistyczne 1960-1975*, Warszawa 1984.
- Kołomejczyk N., *Rewolucje ludowe w Europie 1939-1948*, Warszawa 1973.
- Kozłowski E., *Bohater dwóch narodów* [rec.: E. Kovács, *József Bem*, Budapeszt 1954], „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1957, nr 4, s. 380-389.
- Kozłowski E., *Generał Józef Bem 1794-1850*, Warszawa 1958.
- Kozłowski E., *Generał Józef Hauke-Bosak 1834-1871*, Warszawa 1973.
- Kozłowski E., *Legion Polski na Węgrzech 1848-1849*, Warszawa 1983.
- Landau Z., Tomaszewski J., *Społeczno-ekonomiczne problemy państw Europy Środkowej i Południowo-wschodniej w latach międzywojennych*, „Człowiek i Światopogląd” 1973, nr 8, s. 203-227.
- Małowist M., *Podziały gospodarcze i polityczne w Europie w średniowieczu i w dobie wczesnej nowożytności*, „Przegląd Historyczny” 1991, z. 2, s. 233-244.
- Małowist M., *Wschód a Zachód Europy w XIII-XVI wieku. Konfrontacja struktur społeczno-gospodarczych*, Warszawa 1973.
- Mączak A., *Rządzący i rządeni. Władza i społeczeństwo w Europie wczesnonowożytnej*, Warszawa 1986, <https://doi.org/10.2307/1863575>.
- Nowak J. R., *Geneza i pierwsze lata demokracji ludowej na Węgrzech 1944-1948*, Warszawa 1987.
- Nowak J. R., *Stanowisko Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej w kwestii porozumienia narodowego: (doświadczenia i perspektywy)*, Warszawa 1983.
- Nowak J. R., *Węgry 1939-1974*, Warszawa 1971.
- Nowak J. R., *Węgry bliskie i nie znane*, Warszawa 1980.
- Nowak J. R., *Węgry. Trudne lata 1949-1956*, Warszawa 1981.
- Nowak J. R., *Węgry: wychodzenie z kryzysu 1956*, Warszawa 1984.
- Okęcki S., *Cudzoziemcy w polskim ruchu oporu 1939-1945*, Warszawa 1975.
- Okęcki S., *Z dziejów ruchu oporu na Węgrzech w okresie drugiej wojny światowej, 1941-1945*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1960, nr 2, s. 176-213.

- Orman E., *Wacław Felczak*, [w:] *Złota księga Wydziału Historycznego. Uniwersytet Jagielloński*, red. J. Dybiec, Kraków 2000, s. 518-520.
- Pajewski J., *Stosunki polsko-węgierskie i niebezpieczeństwo tureckie w latach 1516-1526*, Warszawa 1930.
- Pajewski J., *Węgierska polityka Polski w połowie XVI wieku (1540-1571)*, Kraków 1932.
- Pajewski J., *Turcja wobec elekcji Batoiego*, Kraków 1935.
- Pieradzka K., *Handel Krakowa z Węgrami w XVI w.*, Kraków 1935.
- Reychman J., *Dzieje Węgier*, Warszawa 1954.
- Reychman J., *Ze stosunków kulturalnych polsko-węgierskich w epoce Oświecenia*, Warszawa 1960.
- Rusjan L., *Polacy i sprawa węgierska na Węgrzech w roku 1848-1849*, Warszawa 1934.
- Samsonowicz H., *Północ – południe*, Wrocław 1999.
- Saletra W., *Prof. dr hab. Eligiusz Kozłowski*, „Studia Kieleckie. Seria historyczna” 1998, nr 3, s. 127-129.
- Schramm T., *Profesor Janusz Pajewski*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne” 2002, z. 2, s. 9-13.
- Siewierski T., *Popularność badań nad dziejami gospodarczymi jako fenomen polskiej historiografii lat 1949-1956. Próba nakreślenia przyczyn zjawiska*, [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2010. Referaty*, red. N. Jarska, T. Kozłowski, Warszawa 2011, s. 155-162.
- Śládek Z., Tomaszewski J., *Próby integracji gospodarczej Europy środkowej i południowo-wschodniej w latach dwudziestych XX wieku*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1979, s. 1-23.
- Śládek Z., Tomaszewski J., *Próby integracji gospodarczej Europy środkowej i południowo-wschodniej w latach trzydziestych XX wieku*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1919, z. 3, s. 377-401.
- Snopek J., *Postowie*, [w:] I. Kovács, *Józef Bem, bohater wiecznych nadziei*, przeł. M. Snopek, Warszawa 2002, s. 249-255.
- Studia z dziejów polsko-węgierskich stosunków literackich i kulturalnych*, red. J. Reychman, I. Csapláros, A. Sieroszewski, Wrocław 1969.
- Śródka A., *Uczni polscy XIX-XX stulecia*, t. 1, Warszawa 1994.
- Tomaszewski J., *Europa Środkowa i Południowo-wschodnia: cechy charakterystyczne i granice regionu*, „Ekonomia” 1976, z. 36, s. 129-139.
- Tomaszewski J., *Gospodarka krajów Europy Środkowej i Południowo-wschodniej w latach międzywojennych*, [w:] *Dyktatury w Europie Środkowo-wschodniej 1918-1939. Konferencja naukowa w Instytucie Historii Polskiej Akademii Nauk 2-3 XII 1971*, red. J. Żarnowski, Wrocław 1973, s. 63-82, <https://doi.org/10.12775/sdr.2013.06>.
- Turlejska M., *Zapis pierwszej dekady 1945-1954*, Warszawa 1972.
- Wyrozumski J., *Pieradzka Krystyna*, [w:] *Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994, s. 403.

### **Źródła archiwalne:**

Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Edukacji Narodowej

Archiwum Akt Nowych, Archiwum Szkół Partyjnych

Archiwum Akt Nowych, Centralne Archiwum KC PZPR

Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego

Archiwum Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk

Centralne Archiwum Wojskowe, Wojskowa Akademia Polityczna.